

колкото за нещо друго. За най-сетнешния етап от творческото развитие и на двамата писатели не могат да се кажат онези най-хубави думи, които единодушно отправяме към произведенията им отпреди двайсетина и повече години.

С риск дори да попроси нящата: и у двамата се забелязва своеобразен творчески упадък. Налице е не само спадане на продуктивността, но и тематично повторение, еднообразие, изчерпване или пък създаване на творби с много по-ниски достойнства от известните им произведения отпреди четвърт век. Най-малко двамата автори могат да бъдат укорявани за това. Или пък да се хвърля сянката на подценяване върху цялостното им, значително писателско дело. Творчеството не е задължително нарастваща нагоре графика...

Но критикът не трябва да си затваря очите пред очевидните факти. Още повече пък автор като Симеон Султанов, който иначе не се е побоял да спре вниманието си на твърде деликатни въпроси, не е заобикалял трудните или сложни проблеми. Той е бил длъжен да ни даде някакво обяснение за тихата драма на Светослав Минков — и други наистина са я заобикаляли, но от това тя не е престанала да съществува...

Изобщо от Симеон Султанов мъчно се отронват думи с негативен смисъл по от-

ношение на авторите, чиито творчески портрети възсъздава. Когато все пак се налага да бъде употребен тонът на нелицеприятността, той върши това някак неловко, с особено стеснение.

То е затова сигурно, защото той пише портрети само за автори, които обича, чието творчество е станало като негова собствена съдба.

Симеон Султанов борави със сравнително близки исторически факти, с лица, чиито черти времето не е замъглило. Дори повечето от неговите „модели“ са му съвременници. А към тях ние уж всякога сме повзискателни, по-критични! Но нека не забравяме, че понякога става и обратното: присъствието им пречи на пълната откровеност.

Не винаги разстоянието на годините обаче е най-трайната гаранция за трезва, вярна оценка. Правило няма. Може и съвременник да създаде най-точния портрет, да вникне в цялата истина. Та нали още Фр. Ларошфуко в своите „Максими“ казваше: „Както на всеки човек, така и на всяка постъпка е нужно да се погледне от определено разстояние. Някои може да разберем, разглеждайки ги отблизо, а други ни стават разбираеми само отдалече.“

Атанас Свиленов

## ПИСМАТА НА БРАТА МИЛАДИНОВИ

Никола Трайков беше един от нашите добросъвестни, трудолюбиви и опитни преводачи от гръцки и новогръцки, коментатор и редактор на архивни материали от дейците на Възраждането, макар понякога да се увличаше и претоварваше бележките си към документите с излишни подробности. През втората половина на 1964 г. издателството на Българската академия на науките пусна новия му много ценен труд за българските възрожденци — „Братя Миладинови, Преписка, издирил, коментирал и редактирал Н. Трайков“. Огромната част от тях писма, пръснати из разни архиви, бяха издирени, преведени и печатани много отдавна в разни периодични издания и книги, и използвани от всички изследовачи на братя Миладинови. Само 7 писма на Д. Миладинов до Петър Севастиянов, 1 до Павел Севастиянов и 1 от Константин Миладинов до Петър Севастиянов, макар известни много отдавна, са преведени и печатани за пръв път в настоящето издание. Затова трябваше Веселин Трайков, който е подготвил книгата за печат и отговор-

ните редактори акад. Ив. Снегаров и проф. Т. Влахов, в заглавната корица да поставят вместо думата издирил — събрал. Сега в настоящето ново по-пълно издание на писмата, прегледани, уточнени и осъвременени в българския превод, събрани в един том, стават по-пригодни за научни изследвания и безспорно ще улесняват твърде много бъдещите биографи на братя Миладинови.

Писмата от богатия, огромен и много ценен архив на братя Робевци, също известни и използвани, сега те са дадени уточнени и в пълен превод. Към тях са придадени и писма от други лица в същия архив, които се отнасят до трагичния живот на двамата братя в затвора.

В последния момент при отпечатването на книгата „Братя Миладинови, Преписка“, са вмъкнати един от най-ценните писма на Димитър Миладинов, преписката му от Кукуш със светогорските монаси, които патриарх Кирил през последното си (в 1963 г.) посещение на Света гора (Атон) издирил в Зографския манастир и обнародва

с много ценен и обширен увод, коментар и бележки в последната двойна книжка на сп. „Духовна култура“, год. XLIII(43), 1963, ноември—декември, кн. 11—12, излязла от печат през януари 1964 г. В бележките към първото писмо, 6-то по ред у Н. Трайков, синът Вес. Трайков, който препечатва тия писма от патриарх Кирил, отбелязва, че № 6, 14, 26, 29, 33, 36 и 39 са намерени от патриарх Кирил в Зографския манастир и публикувани в сп. „Духовна култура“ и, че гръцките писма, придружени с български превод, били използвани с някои уточнения. Всичко това обаче е дадено никак си мимоходом, едва забележимо, когато по-добре щеше да бъде, ако в бележките към всяко от тия седем писма беше отбелязано откъде, от коя колекция, група писма е взето и препечатано. Иначе може да се получи впечатлението, че тия писма са издирени от Н. Трайков. Още повече, че в бележките към всяко от тия писма Вес. Трайков е използвал на широко увода и коментара на патриарх Кирил.

В 27-ма бележка към 2-то много ценно писмо на Димитър Миладинов до Александър Екзарх, Н. Трайков, като оправя някои неточности в превода на Георги Баласчев от 1909 г., който пръв го издири и печата в сп. „Минало“, г. I, кн. 1, стр. 37—45, пише: „Цялото това изречение е объркано в превода на Баласчев“. За да се види доколко това изречение е объркано, аз давам тук двата превода: 1. На Баласчев — „А Партеций му дал такъво обещание (дали това е вярно): „Чрез учителското занятие изплатих (би трябвало — ще изплатя, Н. Т.) вземните пари с лихва (защото се учил с взети пари под лихва) в тригодишно разстояние; следователно след три години ще имам средства да те изпратя в руските университети“. 2. На Н. Трайков — „А Партеций му дал такова обещание (ако е вярно и това): „Чрез учителската си професия изплати (би трябвало — ще изплатя, Н. Т.) в срок от три години своите лихвоносни дългове (тъй като ние се учиме с пари, взети под лихва), а подир това аз ще имам средства да те изпратя след три години в някой от университетите в Русия (Н. Трайков, Преписка, стр. 21). Преди всичко самият оригинал на писмото е мъчен за разчитане, не е уточнен. Този текст и Баласчев, и Трайков трябва да разяснят. В текста на писмото, проверен от Баласчев, е казано *и з п л а т и х*, а у Трайков — *и з п л а т и*. Как би могъл Партеций да изплати (изплатих) своите лихвоносни дългове за тригодишното си следване в Московската духовна академия, когато той се завръща в Македония през лятото на 1851 г. и е учителствувал в Зограф само една година. В началото на лятото през 1852 г. Константин Миладинов се

завръща от учението си в Атина и отива при Партеций в Зограф, за да учи славяноруска граматика и синтаксис. След като завършил едномесечното си учение в Зограф, Константин се завръща при брат си в Струга. Чак след това Димитър Миладинов от Битоля, същото лято, 20 август 1852 г., пише бележитото си писмо до Александър Екзарх в Цариград. Очевидно е, че не е уточнен оригинала на писмото, то пък обхваща и двамата преводачи. В писмото Димитър Миладинов предава на Александър Екзарх разговора, който Партеций е имал с Константин Миладинов през лятото на 1852 г. който разговор Константин Миладинов е предал на брат си, а пък той от своя страна предава в писмото си на Александър Екзарх. Димитър Миладинов се съмнява, че Партеций се е учил с пари, взети под лихва и, че след като изплати дълговете си ще изпрати Константин да следва в Русия. Тия съмнения на Димитър Миладинов са били напълно основателни, защото действително Партеций се е учил в Москва със стипендия. А след трите години, макар че Партеций е улеснил твърде много с писма до видни руси и българи изпращането на Константин Миладинов в Одеса и Москва, материално той не го е подпомогнал. Както е добре известно, Партеций е бил скъперник и много алчен за пари. Това става причина Партеций да бъде местен от една епархия в друга и накрай Екзархията да го освободи от епископския му сан.

Освен това Н. Трайков смята отпечатъка, който Баласчев прави на своята статия с писмото до Александър Екзарх, по случай 50-годишнината от смъртта на братя Миладинови през 1912 г., като някаква отделна брошура и второ издание на писмото, когато всъщност имаме само дословно препечатване (отпечатък) с прибавка съобщение за две писма, които Баласчев намерил в архива на Раковски — писмото на Кирия Държилович, Солун, 6 юни 1861 г. до Г. С. Раковски и писмото на Константин Миладинов от Загреб, 18/30 юни 1861 г. до Г. С. Раковски.

Такова пресилено отношение забелязваме в труда Н. Трайков и по отношение превода, който елинизът Перикли Чилев прави на К. Миладиновото писмо до архимандрит Хрисант от 8 октомври 1853 г. (Сп. „Македонски преглед, г. I, ноември 1924, кн. 2, стр. 72—73). В новия превод на Н. Трайков имаме едно осъвременяване и оглаждане на изказа, което се дължи на развитието, обогатяването и отселяването на нашия език оттогава до днес. Всъщност преводът на П. Чилев е точен, разбран, ясен и гладък. Когато имаме веднъж вече направен превод, много по-лесно е да се уточни и оглади някоя дума или израз. Освен това трябва да се има предвид, че при тогавашните условия на печат (а не

само при тогавашните!) грешките в известни случаи са и словослагателски. Изобщо при ръкописни материални-документи, които често биват недостатъчно ясни и четливи, колкото и да е желателно да се избягват грешки при превод и печатане, все пак такива се допускат.

В книгата „Братя Миладинови, Преписка“, Н. Трайков е поместил като първо писмо на Константин Миладинов едно чуждо „секретно“ изложение, мнение или писмо на български до неизвестно лице, без заглавие, без обръщение, без подпис и без местоотправяне, само с дата — 5 ноември 1856 г. (стр. 121—125).

Преди 2—3 години в ЦДИА в София се получи от Главното управление на държавните архиви на СССР много микрофилми, отнасящи се до България, придружени с описание на личните фондове в един том на пишуща машина. В този том във фонд КМФ, № 3, оп. 1, четем: „32. 1856. Писмо Димитрия Миладинов о возможности финансовой помощи Болгарии со стороны русского правительства. Ф. 1066. д. 516.“ Н. Трайков се хваща за това описание и започва безплодна кореспонденция, за да установи „въз основа на какви данни е означено в обложката и описа, че писмото принадлежи на Димитър Миладинов“. Отговорът, който получава от Москва, не му дава никакво осветление, никакъв факт или основание, че това писмо е от Д. Миладинов. Изобщо не се знае как и кой неосведомен служител е приписал това писмо на Димитър Миладинов. По-нататък без никаква мотивировка Н. Трайков разсъждава загадката и прехвърля авторството на това писмо върху Константин Миладинов, като „предполага“ с вероятност, че се касае за „грешка в обложката на описа“. Вместо тези наивни и несериозни разсъждения, ако Н. Трайков беше използвал по-добре биографията на двамата братя и беше се вгледал по-внимателно в самия документ — съдържание, език и стил — той веднага би решил, че този документ не принадлежи нито на Димитър, нито на Константин Миладинов.

По това време 5 ноември 1856 г. Константин Миладинов още не е стъпил на руска земя, нито е имал някакви (каквито и да било) връзки със славянофилите или с други руски културни, просветни или политически среди, за да може да излезе с такъв широко обмислен и конкретен план за отпущане на един милион ср. рубли, от лихвите на които да се издържат 130 българчета в руски учебни заведения. Тогава не би могъл да даде такова мнение и по-старият му брат Димитър Миладинов, който по това време току-що се е завърнал в Македония, след едногодишен престой в славянските земи (Сърбия) и още не се е окопитил в родната среда, нито е имал учителско назначение.

Това „секретно“ мнение, изложение или писмо е могло да бъде написано от лице много близко до славянофилските среди, лице високо просветено и добре осведомено за положението на просветното дело в поробена България. В него долавяме прозорливост, ясно разбиране на преследваната цел и любов към страната — „Тази сума ще послужи за семе, за да може по време на жетва да се събират брилянти. . . Българияската земя е много плодородна и, струва ми се, време е вече да не се позволява на чужденците да сеят в нея“.

Накрай ще отбележа само някои грешки и неточности, които са допуснати поради недостатъчно познаване биографията на двамата братя и на непълно използване на печатаните в книгата писма.

Н. Трайков може да уточни, че анонимната дописка в сп. „Български книжици“, г. 1 (1858), декември, книжка втора (24), с подпис „Един пътник“ е от Ал. Рачински. Този анонимен дописник „Един пътник“, за който пише Н. Трайков на стр. 83, бел. 3 е Александър Рачински.

В първата бележка на стр. 93 Н. Трайков пише: „Константин Миладинов е отпътувал от Виена за Яково при Шросмайер още през лятото на 1860 г. Там той стоял до февруари 1861 г., когато отива в Загреб, за да печата „Български народни песни“. К. Миладинов е отпътувал от Виена за Яково не през лятото на 1860 г., а в последните дни на октомври или първите дни на ноември 1860 г., и не при Шросмайер, а са отпътували от Виена заедно с Шросмайер. И още К. Миладинов не е стоял в Яково до февруари 1861 г., а в първите дни на януари, преди 9 януари К. Миладинов заедно с Шросмайер отпътува от Яково за Загреб.

Не е вярно твърдението на Н. Трайков (вж. бел. 2, стр. 93), че „Както В. Априлов, Д. Миладинов и други дейци от Възраждането, така и Гр. Пърличев в един кратък период от живота си е в плен на линолатрията и бил върл гръкоманин“. През никой момент от живота си Димитър Миладинов не е бил върл гръкоман. Той е бил само отличен елинист и обичал гръцкия народ и гръцката литература.

Нямаме данни, за да твърдим, че Димитър Миладинов е имал лично познатство с Иларион Макариополски в Кукуш (вж. бел. 4, стр. 97). Когато във връзка с унията Иларион пристига в Кукуш, Димитър Миладинов е в Струга и през времето на престоя му там Димитър Миладинов не е посещавал Кукуш. Твърде вероятно е Д. Миладинов да е бил в кореспонденция с Иларион, но досега писмо от Димитър Миладинов до Иларион не е намерено.

Очевидно онова, което пише Димитър Миладинов в писмото си до братя Робев и синове (писмо 44, стр. 112) от 10 февру-

ари за братя си Константин, че е отпътувал от Виена през Белград за Кукуш, не е достоверно, е измислица (мътва). То оставя дълбоко безпокойство в душата на Димитър Миладинов, който по това време е в битолският затвор. Известно е, че тогава Константин Миладинов в Загреб е всецяло погълнат с работа за отпечатването на Сборника с български народни песни. В случая измислените слухове Н. Трайков трябва само да ги опровергава като неверни.

Писаното от Н. Трайков (вж. бел. 3, стр. 140) — „Константин Миладинов дошъл при него (Щросмайер) в Дяково, дето престоял шест месеца“. Знае се с положителност, че в края на юни Миладинов отива във Виена, където по това време Щросмайер участва в заседанията на Държавния съвет и престоява там до края на октомври 1860 г. След това в началото на ноември двамата отпътуват за Дяково, където престояват около два и половина месеца. Пак двамата към 9 януари 1861 г. отиват в Загреб.

Невярно е твърдението на Н. Трайков, че песните от Панагюрище в сборника на братя Миладинови са доставени от В. Чолаков. Те са подбрани, записвани и изпратени от Мария Дринов и Нешо Бончев (вж. П. Динев, Мария Дринов и Нешо Бончев, сп. БАН, кн. IV (56), 1937, стр. 197 и Н. Табаков, Братя Миладинови, биографичен очерк, 1963, стр. 221).

В бележка към писмото Трайков трябва да отбележи, че писмо № 83 на Стоил Балкански до Г. С. Раковски е обнародвано за пръв път в книжките „Димитър и Константин Миладинови. Съчинения“ под редакцията на Н. Табаков, София, издат. „Хемус“, I-во издание 1939 г., стр. 26 и II-ро издание, 1943 г., стр. 24 и 25.

Въпреки изтъкнатите незначителни грешки и пропуски, книгата за преписката на големите български патриоти „Братя Миладинови от Н. Трайков е една от най-ценните книги за двамата книжовници, излезли напоследък.

Никола Табаков

## Хроника

### ОБСЪДЕНИ НАУЧНИ ТРУДОВЕ

На 7 октомври, т. г. Научният съвет при Института за литература обсъди труда на акад. Михаил Арнаудов „Из историята на Българската академия на науките. Българското книжовно дружество в Браила (1869—1876)“.

В рецензиите си ст. н. сътрудник Георги Димов и Николай Тодоров дават утвърдителна оценка на труда, като посочват подробно неговите достойнства и същевременно правят някои препоръки за подобряването му. В рецензията си Георги Димов изтъква каква задача си е поставил авторът на труда — да изследва дългогодишния процес на съзряване на идеята за организиране на един научен център, в резултат на който се създава Книжовното дружество в Браила. В труда е проследена дейността на този културен център за един определен период — до 1876 г., когато то фактически престава да съществува, а дейността му бива възобновена след Освобождението при други обществено-исторически и културни условия. На твърде широк план и при използване на богат фактически материал акад. М. Арнаудов се спира на усилията на българите за самостоятелен просветен и научно-културен живот от началото на 19 век и по

такъв начин изложението на много места се превръща в история за развитието изобщо на духовния живот през Възраждането. Широката ерудираност на автора му е позволила да изгради изследването си на сравнително-историческа основа — той запознава читателя с подобни явления в съседни и по-далечни страни, които са могли да послужат като пример на нашите възрожденски дейци. Вещ познавач на онази епоха, авторът свободно борави с историческите извори, изнася материали от различно естество, почерпени от периодичния печат, от кореспонденции, от общо книжовни и литературни трудове или от предишни изследвания. Така читателят има възможност да види как идеята за организиране на специални общества или центрове със задача да работят за издигането на българската просвета, образование, култура и т. н. се подема от едни или други дейци, какво съдържание се влага в нея, в каква конкретна форма те искат да осъществяват родолюбивите си начинания. Авторът разглежда културно-просветните явления на фона на обществената действителност. Обстойно са изложени трудностите, които съпътствуват реализирането на това дело.